

Lengyel Ágnes

HALOTTLÁTÓ LŐRINCIBEN (1992)

Tanulmányunkban az utóbbi években keresetté vált, Lőrinciben (Heves v. Nógrád m.) élő, jóslással és halottlátással foglalkozó asszonyt mutatjuk be és néhány más környékbeli példa alapján utalunk arra a problémára, mely szerint nem azonosítható minden további nélkül a halottakat látó és a halottlátó, mint specialista. Vannak, akik rendelkeznek a halottlátás képességével, de különböző okok miatt nem vállalják föl a halottlátó társadalmi szerepét.

A lőrinci-i asszony tevékenységének, világképének bemutatásánál fő szempontunk az volt, hogy fölvezetjük a tradicionális paraszti kultúrából ismert jóslás és halottlátás mibenlétét ma, az alapvető technológiai, gazdasági-társadalmi változásokat követően. Témánk áttekintésével adatokat kívánunk szolgáltatni azon problémához, hogy az elmúlt évtizedekben az anyagi kultúra, a gazdasági és társadalmi viszonyok terén történt mélyreható átalakulás mennyiben határozza meg a folklór, a falusi társadalmi tudat akkultúrációját. Írásunkban a lőrinci-i halottlátót, mint mai néprajzi jelenséget, a szakirodalom tükrében, összehasonlító elemzés útján látjuk célszerűnek értelmezni.

Nógrád és Heves térségében a XX. század végén is eleven népi igényként jelentkeznek, hogy a hozzátartozók hírt halljanak halottaik túlvilági sorsáról, hogy közvetítő útján újra kommunikációs helyzetbe kerülhessenek. Így a markazi, a putnoki stb. halottlátók elhunytával egy lőrinci-i asszonyt keresnek fel napjainkban tömegesen.

Csíki Sándorné, Alattyáni Mária – ragadványnevéen „Csire Mari” – 1935. április 7-én született a Nógrád megyei Csécsén. Családja a falu legszegényebb rétegéhez tartozott. Édesapja a közeli Rózsáspusztán cselédeskedett. Tizenhárman voltak testvérek. Csíkiné hat éves korától már napszámba járt édesanyjával. 5 osztályt végzett csak el. Olvasni tud, de írni „nemigen szeret”. 1949-től Petőfibányán dolgozott. Mint meddőszedő, vízhordó kezdte, majd letette a gépkezelői vizsgát. 1956-ban megbetegszik, 1958-ban leszázalékolják. 1961-ben ezt véglegesítik. Időközben Lőrincibe, a nagyszülőkhöz költözik a család, s 1967-ben megöröklük a nagyszülői házat. Testvérei Csíkinét „kifucserálják” a házból, így albérletről albérletre vándorolva él Nagyrédén, Gyöngyösön, majd öccsét ápolja annak haláláig. 56 éves koráig hajadon. 1991 decemberében férjhez megy a nála körülbelül húsz évvel fiatalabb Csíki Sándorhoz. A 38 éves férj ugyancsak leszázalé-

kolt, gerincbeteg. A házasságkötés oka a kölcsönös egymásrautaltság betegségeik, illetve a lakáshelyzet miatt, továbbá az a körülmény, hogy Csíkiné nem mer egyedül aludni, fél az esténként megjelenő halott lelkektől.

Csíkiné jelenleg is sokat betegeskedik. Testsúlya 31 kg. 156-158 cm magas. „Gyenge, vézna asszonyka, idegbetegnek látszik” írja Fekete S. 1910-ben a novaji halottlátóról.¹ Ugyanez a jellemzés adható itt is. Rövid életet jósol magának különös képességei miatt: „Akik így halottat látnak, nem hosszú életűek sajnos.” Halottidézés és jóslás céljából kb. 5-6 éve járnak hozzá tömegesebben. Csíkiné különleges képessége már születésekor megmutatkozott: „Én burokba születtem, két fogam volt. A bába kivette a fogamat és aszonta, hogy ez a gyerek tud valamit. És akkor nem tudom hány, tizenkét görcsöt tettek a köldökzsinórra, hét éves koromba adják ide. Hét éves koromba én azt mind kibontottam. Beletették egy gyufaskatulyába. Én ehhez nem értek. Még az öregek, ők másképp látták a világot. Más volt, mint mi vagyunk. Szóval ők úgy döntöttek el akkor, hogy én fogok valamit látni, vagy tudni. Én nem hókusz-pókuszolok. Ez születési adomány.”

A néphit szerint aki burokban született, egyéb lehetséges képességek mellett szerencsés lesz egész életében. Ennek Csíkiné is jelentőséget tulajdonít saját életében.

A kiválasztott személyek, táltosok életében a 7. életév jelentős. Csíkinénál ez az életkor nemcsak a köldökzsinóron kibontott 12 csomó miatt fontos, hanem ekkor látja az első halottat, az általa nem ismert, szurdokpüspöki népviseletben megjelenő nagyanyját. Ugyancsak 7 éves korában jövendő először: tanító nénijének megjósolja, hogy el fogja veszíteni a lábát. Ez később beigazolódik. Következő látomásáról 12 esztendő korából számol be, ekkor meglátja barátnőjét, akinek kezében akna robbant: „És akkor otthon súrolgatok (...) hallok egy rettenetes hangot. De úgy láttam, teljesen megláttam ezt a Szekeres Valit, hogy cafatokban van. Megborzadtam. És Édesanyám jön haza és mondja, hogy fiam tudod-e mi újság van? Mondom, hogy Szekeres Valinak van valami baja? Azt mondja, hát honnan tudod má’?” Ettől kezdve rendszeresen beszélt családjában, illetve közvetlen környezetében, a neki megjelenő halottakról. A néprajz által dokumentált halottlátók nagy többsége képességét elrejtőzés, betegség, tetszhalál állapotában kapja. A betegség általában hirtelen fellépő, ismeretlen s ideje alatt a leendő halottlátó természetfeletti lény vezetésével végigjárja a túlvilágot. „Elrejtőzött”, tetszhalott, vagy klinikai halál állapotában Csíkiné nem volt, de súlyos ideg- és tüdőbetegsége, melyek leszázalékolásához is vezettek, jelentősek a halottlátás képessége szempontjából is. Elmondása szerint, idegi eredetű betegségét az váltotta ki, hogy vőlegénye, 1956-ban esküvőjük előtti héten elhagyta, és külföldre távozott. „Ebbe beleőrültem

¹ FEKETE 1910. 291.

(...) Hát normálisnak normális vótam, csak magamba akartam... Hogy mondjam, ilyen lelkibeteg lettem. Vitustáncom vót, [...]. Tolókocsiba vótam. Erről nem szívesen beszélek. Elmeosztályon is vótam Balassagyarmaton. Vótam a Hárs-hegyen. (...) Erőm nem vót, mert egy hónapig csak vízen meg málnán éltem, nem kellett az étel. 18 kg vótam. (...) Kihívták a papot is, utolsó kenetet is ráadták, mert azt hitték, hogy má meghalok.”

Felépülése után – melyet a Szűzanya megsegítésének tart – sokáig tömegiszonya volt. „Ha két ember beszélgetett, má’ összeestem. A templomba ültem be napokig, vagy kimentem a temetőbe.” Csak e helyeken érezte jól magát. Három-négy éve szintén súlyos beteg volt, élet-halál között feküdt a hatvani kórházban. Ekkor szintén a Szűzanya jelent meg neki. A betegeskedés máig kísérő jelensége életének. Idegi gyengeségével összefügghet, hogy esténként gyakran érzékeli halottak lelkeinek jelenlétét, akiktől nagyon fél. Ha egyedül van, ilyenkor csak erős gyógyszerekkel alszik el. „Ha itthon van a férjem, akkor bátorabb vagyok.”

A legtöbb halottlátóval foglalkozó néprajzi leírás érinti a valláshoz való viszonyulást, mely többnyire ellentmondásos. Az egyház fenntartással fogadja a halottlátókat. A helyi vallási élet megzavarása, babonaság, szélhámosság gyanúja miatt általában károsnak minősítik tevékenységüket. A halottlátók viszont – éppen ezek ellenére is – hangsúlyozzák vallásosságukat és tudományukat általában a közösség is „isteri eredetűnek” tartja. A vendégek fogadásának színhelyén vallási tárgyakkal veszik magukat körül. Halottidézés előtt gyakran imádkoznak és a halottak lelkiüdvéért imát, misemondatást rendelnek. A halottlátót felkeresők között sok erősen vallásos, aktív imádságos életet élő idős asszony fordul elő, akik számára a halottlátó felkeresése, a halottal való érintkezés e formája semmiféle lelkiismereti konfliktust nem okoz, s nem tartja az egyházi tanítással összeegyeztethetetlennek.

Csikiné római katolikus vallású. A valláshoz való viszonyulása az idők során változott. Fiatal korában az állami ideológiára hivatkozva elutasították a vallást, majd betegsége alatt 1958-ban megtért. Elgyengült állapotában Szűz Máriához fordult, s megígérte neki, a jobban lesz, elvisz egy szál virágot a templomba: „Szépen elmentem. Elvezetett egy néni. És mikor beértem a Szűzanya szoborhoz, akkor odajött hozzám a harangozó és hozott széket, és mindenki el volt bámulva, hogy egy hete még haldokoltam, és mégis elvittem a virágot.”

Vallásosságában a „Szűzanya” és Szent Antal kiemelkedő személyiségek, akik álomban és látomásokban többször megjelentek élete során. Ezen kívül éber látomásként látott az égen vonuló búcsúmenetet (ez a térségben gyakran előforduló sztereotípia), és öccse halála előtt fényes keresztet jelent meg neki.

Hányatott élete során a jehovisták befolyása alá is került. Már bemejtkelés előtt állott, mikor éjjel éber látomásban megjelent nagyanyja és elterítette ettől a szándékától.

Csíkiné jelenleg nem rendszeres templomjáró, de gyónni, áldozni évente körülbelül háromszor szokott. Férjhezmeneteléig gyakran járt a közelebbi búcsújáró helyekre (Hasznos, Szentkút), de volt Máriapócsra, Máriazellben is. Elmondása szerint rendszeresen imádkozik: „Minden reggel elmondom az imámat. Megvan a magam imája. Reggel, délbe, este, (...) Mikor hogy, milyen kedvem van. Van, hogy egyáltalán nem mondom.” A rendszeres templomba járást – a csépai halottlátóhoz hasonlóan – nem tartja fontosnak.

Csíkiné jelenlegi lakhelye egy komfortosított háromosztatú parasztház, melynek „első házá”-ban fogadja látogatóit. Szobájában az ágy végénél lévő dohányzó asztalnál ülve fogadja őket. A falon „Jézus és Mária szíve” képek, feszület rózsafüzérrel és egy „Jézus a bárkából tanít” c. kép található, éjjeliszekrényén pedig egy világító Mária-szobor.

A helyi római katolikus egyház vezetőjével nincs ellentéte, jószól is már neki, de szívesebben jár „idegen” templomokba: „Mer idegen templomba ha bemegy és kér valamit, azt megkapja.” A hatvani református pappal viszont összeütközésbe került. Templom hiánya miatt a község lakóinál felváltva tartják a református istentiszteletet. Csíkiné református férje meghívta a papot, de a lőrinci-i hívek egy része kijelentette, nem jönnek a házukba, mert Csíkiné az ördöggel cimborál. A református lelkész elment hozzájuk és az udvarban elégette Csíkiné jósláshoz használt kártyáját és a falról levette a korábbi nagyszülői örökségből származó „Mária-szíve”, „Jézus-szíve” képeket, az ajtóra pedig kiírta: „A babonáságot abbahagyom, forduljatok a Jóistenhez.” Én meg egy idő múlva azt mondtam a férjemnek – meséli Csíkiné – hogy nézd én nem bírom ezt a népeket innen elűzni. És nem törődök vele. Most már a férjem se jár istentiszteletre.”

Csíkiné túlvilágról alkotott világképe meglehetősen archaikus. Betegsége ideje alatt „járt itt”: „Mentem, mentem, és egy gyönyörű rét volt, de azon a réten nem fű volt, hanem különböző virág, de olyan virág a földön nincs. S akkor ilyen fehér lócák vótak és akkor a kistestvéreimet fogta a nagyanyám az ölibe. S akkor mondom, hogy maguk meg ilyen szép helyen vannak? Én szedek ebből a virágból. Aszongya, kislányom menjél vissza, mert te még élsz, neked ebből nem lehet szakítani, te szépen menjél el.” E képzet a látomásirodalomból is ismert tipikus megjelenítése a mennyei valóságnak és a novaji halottlátót a túlvilágon ugyancsak egy gyönyörű kertben, gyönyörű rózsák között vezetgette egy szép nő.” Csíkiné elbeszélése szerint a túlvilágon 4-5 féle hely van. „A pokol az utolsó hely, ott égnek, jajgatnak a bűnös lelkek. A pokolból nem mentek el a lelkek” a halottlátóhoz sem. Ha egy itt szenvedő elhúnytát idéznek meg, legfeljebb

egy túlvilági hozzátartozó jön el, s közli, hogy a hívott nem jöhet, mert életében ölt, gyilkolt, ezért a pokolban van. Azután következik a „purgária” (purgatórium) majd a tisztítóhely. E kettő abban különbözik Csíkiné szerint, hogy a „purgáriában” többen szenvednek: „A tisztítóhely az más olyan, hogy az más nem egy nehéz”. Az a helyeken lévő lelkeket az „Úrjézus” irányítja, és azon szentek, akik „erre föl vannak hatalmazva”. A tisztítóhely bejárata előtt olyan kapu van, mint egy templomi oltár. Előtte „reszketnek, cideregnek a lelkek, mert félnek az ítéletől”. Itt dől el az, hogy ki hová fog kerülni. Ezek azoknak a friss halottaknak a lelkei, akik még nem idézhetőek meg a hozzátartozók illeve a halottlátó által.

„És akkor van egy nagyon gyönyörű hely, ahol az Úrjézus ül, egy asztalnál. Előtte van kinyitva egy nagy könyv, amikor valaki megszületett, akkor más az egész élete, sorsa bele van írva, hogy hal meg, mi lesz vele. Amit az életünkbe teszünk az is be van jegyezve. Amikor megszületik az ember, akkor egy gyertya meg van gyújtva mindenkinek. Az a gyertya elkezd egyszer pislogni. És mikor meghalunk, az a gyertya elalszik. (...)Az Úrjézustól függ, hogy hová kerül (a lélek), hová ítéli el.” Akiknek kis bűnük van azok járhatnak búcsúba, a földi emberek közé s ezeken kívül ők „rózsát kötnek”, ami a rózsafüzér imádkozását jelenti. A jó lelkek segítik földi hozzátartozóikat, a gonoszok pedig esetleg rossz befolyással vannak.

A földi emberek – Csíkiné szerint – ugyancsak tudnak segíteni a meghalt lelkeken. Ha a búcsújáróhelyeken elnyert teljes búcsút följánlják, még a pokolból is kiszabadítható a gonosz lélek, főleg akkor, ha közeli hozzátartozóról van szó. A búcsú kiváltásának ez a kiterjesztése a tisztító tűzben szenvedő lelkeken kívül a pokolban lévőkre is, szembenáll az egyházi tanítással.

Halottal kapcsolatos néphitben gyökerező hiedelme Csíkinénak, hogy a hazajáró halott a számára kitett kenyeret, sőt megkóstolja. A hitetlenek így győződhetnek meg, hogy a lélek valóban visszajár-e. Csíkiné úgy tudja, a holtak éjjel tizenkét órákor misét tartanak a templomokban, s ugyanígy részint archaikus világgépébe illeszkedik az a hiedelem, hogy a haldoklóhoz legtöbb esetben eljön a túlvilági hozzátartozó.

Csíkiné sok esetben jóslta meg bizonyos személyek tragikus sorsát, halálát, amelyek közlése szerint be is következtek. Jósoló tevékenysége miatt esetenként veszélybe is került. Például 1992 tavaszán egy bekövetkezett tragikus jóslat miatt boszorkánynak kiáltották ki, s életveszélyesen megfenyegették. A boszorkány elnevezést egyébként Csíkiné elutasítja. Elfogadja a hagyományos halottlátó elnevezést, s a halottakról tudakozó látogatók is így nevezik őt. Név és cím nélkül, „Halottlátó Néni” címmel érkezett részére levél Németországból, Nürnbergből. A környékbeliek inkább „jósnőnek” nevezik.

Fontolgatta, hogy kiváltja az ipart, „jövendőmondó és halottlátó kisiparos” címen. Távolabb élő érdeklődők lakóhelyéről is emlegetik „lőrinci

halottlátó”, „lőrinci asszony” néven, hasonlatosan, mint a hagyományos kultúra ilyen tevékenységet folytató alakjait: „baktai asszony”, „novaji asszony”, „meggyesi jány”.

A kisipar kiváltásának gondolata ellentétben áll azzal a hagyománnyal, hogy a halottlátók tevékenységükért nem kértek ellenszolgáltatást, mert az, esetleg tudományok elvesztésével járt volna. A látogatók annyit és azt adtak, amit szántak, a halottlátók általában szegények voltak. Csíkiné hangsúlyozta, hogy nem kér fizetséget, de elismeri, hogy kap pénzt. Információink szerint a környékről odalátogatók körében 200-300 Ft-ot szokás adni alkalmanként. A láthatóan nagyon szegényektől nem fogad el pénzt, a cigányoktól viszont mindig kér. Ez utóbbit azzal indokolja, hogy fél tőlük, és nem akarja, hogy többször is visszatérjenek.

Ahogyan a közelmúlt halottlátóit is felkeresték akár több száz km-es körzetből, Csíkiné vonzáskörzete szintén széles. Vannak adataink budapesti, balassagyarmati, szécsényi, dunaújvárosi, egri, dombóvári stb. látogatókról. A környező falvakból illetve városokból intenzívebb a látogatottság. Külföldről Ausztriából, Csehszlovákiából, Romániából keresték fel, Németországból pedig levél útján kértek halottidézést. A vonzáskörzet pontosabb behatárolása nehézségekbe ütközik, mivel Csíkiné maga nem igen tartja számon honnan érkeznek látogatói.

Nagy kisugárzási körrel van szó azonban nemcsak földrajzi, de társadalmi értelemben is. A hagyományos paraszti közösségek halottlátóiról szóló hiedelemtörténetek említik a magasrangú személyekkel (pl. Ferenc József, az egri érsek, később Kádár János, Kennedyné) kapcsolatba kerülést. Csíkiné értelmiségi látogatóit tartja különösen számon. Mérnökök, orvosok, sőt főorvosok keresték már fel, s ezzel kapcsolatban a következő megállapítást teszi: „Halottrul (érdeklődni) jobban parasztnak jönnek, de élőkről jönnek diplomások is sokan. Halottrul inkább ilyen velemfajta, hogy mondjam, iskolázatlan emberek.” Ez az elkülönülés mutatja, hogy a paraszti rétegek körében továbbél a hagyományos igény, a halál által okozott sokk levezetésére, a gyász elviselésének megkönnyítésére. A hagyományos kultúrában a halottlátó szerepének fontosságát mutatja a következő példa, melyben a halottlátó elsődlegesebb realitást képvisel, mint a halottról a frontról hírt hozó személy: „Anyám mindig azt mondta, hogy amőre csak hallasz fiam, tudósasszonyt, menj el hozzá, hogy ez a gyerek él-e, vagy gyün e má haza. Szegény anyám éjjel felkelt, meggondolta magát, főzte a sonkát, a kolbászt, mer azt álmodta, hogy gyön haza a fia. Osztt akkor mondta az az asszony [a parádi halottlátó], hogy ne ábrándozzanak rajta, mert nem gyün haza soha, meghalt. (...) Köszöni, hogy a misét mondatjuk érte. Mer gyütt olyan haza, aki mondta, hogy meghalt, de nem vótunk benne biztosak. Osztt misét, azé mondatunk érte.” A halott esetleges kívánságainak teljesítésével, túlvilági sorsának megkönnyítésével a lel-

kiismeret megnyugtatóásával, az utolsó kapcsolat létesítése után az élet továbbvitelére fordíthatók az erők. „Legtöbbször olyanok jönnek, – mondja Csíkiné – akiknek fiatal halottjuk van, hogy hirtelen halálozott el. Szeretné tudni, mi van a túlvilágon. (...) üzen-e valamit.”

A halottlátó szerepkörének felvállalása Csíkinénál nem volt magától értetődő. A halottakkal való érintkezés, elmondása szerint nagyon kifárasztja. Egy nap 8-10 léleknél többel nem tud foglalkozni, sőt van amikor elzárkózik a feladat elől, elszökik otthonról: „Akkor bezártam az ajtót és jöhettek, mert elmentem. De nem volt nyugtom, nem volt nyugtom, mert ez a halott nem hagyott nyugtomat. (...) Nem hagynak békén se a halottak, se a népek. (...) Itt vannak a halottak, és a hozzátartozója is itt van, és mondja, hogy ne küldd el, ne küldd el, szeretnék mondani, ne küldd el.”

A halottlátás tudományának elhárítása jellemző a néprajzi szakirodalomban ismertetett halottlátókra. Képességét szégyellte például a novaji halottlátó és eleinte a csépai Mészáros Mihály is.²

Csíkiné a halottlátás mellett jövendőmondó tevékenységet is folytat. Sőt, ezt végzi kiterjedtebben és „foglalkozásszerűen” régebb óta. A halottlátók tevékenységétől a halottlátás mellett nem idegen a jövendölés, mely jellemző volt a magyar néphit táltosaira, gyógyítóira, garabonciásaira stb., de halottlátó jóslással csak mellékesen foglalkozott.³

A halottlátók az emberi élet alapvető kérdéseivel kerültek kapcsolatba, s mintegy pszichológusként⁴ lelki segítséget is nyújtottak a hozzájuk forduló idegeneknek. E szolgáltatásra napjainkban is nagy az igény, s a jövendőmondás során Csíkiné a hozzáfordulókat a hagyományos morális értéknormák felé tereli, a követendő cselekvés szabályait tárja eléjük. Elvált asszonyokat, élettársi kapcsolatban élőket, kicsapongó leányokat, stb. igyekszik keresztényi értelemben jó útra terelni. E lelki gondozói társadalmi szerepvállalás és általában a halottlátói státusz értelmezéséhez nagy jelentőségű a látogató és a halottlátó közötti interakció pontos dokumentálása.⁵

Megfelelő számú beszélgetés dokumentálása alapján elemezhető, hogy a halottlátó az interakciók során milyen paneleket, sztereotíp szerepválla-

² DIÓSZEGI 1956. 64; BARNA 1982.

³ KUNT 1987. 210.

⁴ CZÖVEK 1987. 95.

⁵ E kommunikációs helyzet rögzítése természetesen nem problémamentes, hiszen külső személy jelenléte, ráadásul magnetofon stb. használata jelentősrészt megváltoztathatja azt. Csíkinéval történt beszélgetésünkön számára ismeretes volt a magnetofonhasználat, a látogatók érkezésekor azonban annak működését már nem jeleztük. Tájékoztattuk a látogatókat arról, hogy jelenlétünk tudományos megfigyelés célját szolgálja és személyes vonatkozásaik érdeklődésünkön kívül esnek. Az 1992. július 16-án megfigyelt 3 jóslási és 2 halottlátási szituáció során egy esetben fordult elő, hogy Csíkiné bíztatása ellenére is a látogató egy következő visszajövetel idejére tolta el a beszélgetésüket.

lást alkalmaz, a látogató által mondott információk típusa szerint, hogyan formálja a beszélgetést. Föltárható, hogy van-e variabilis, de tipikus stratégia, amely a beszélgetések során vezérfonalul szolgál. Megfigyelhető, hogy a társadalmi illetve személyes élet mely összetevőire tér ki az interakció során és mennyire fejt ki, mennyire konkretizálja mondandóját, avagy mennyiben csupán utalásokkal, általánosságokkal illetve többféleként értelmezhető, pontatlan információkkal szolgál.

Megfigyelhető továbbá, hogy mennyiben a látogatók által közölt információkból kombinál az interakció során, illetve mennyiben közöl a látogató verbális és metakommunikációs jelzéseitől függetlenül az őt felkéréső számára jelentős tényeket. A felvetett témákból milyen arányban van az, amelynek igazságtartalma a látogató számára eldönthető (ezáltal „rizikófaktor” a halottlátó számára) s milyen arányban az, aminek nincs ilyen szempontból „tétje”. Végül a résztvevő megfigyelés módot nyújt a halottlátóhoz fűződő kapcsolatháló földrajzi és társadalmi szerkezetének feltárásához, dokumentálásához.

A jövőmondás és halottlátás „szertartása” kártyavetéssel kezdődik. Csíkiné magyar kártyát használ. Megkeveri a lapokat, majd a jóslást kérőnek bal kézzel három részre kell osztania a paklit, s ugyancsak bal kézzel egy lapot a kérdésnek megfelelő félretett lapra tenni. Csíkiné a lapot fölfedi, és e két lapot teszi az asztalon legfölülre. A három paklirészt fölfelé fordítva teszi maga elé és azt nézve kezd beszélni. Majd a három részt egybeteszi, lefordítja és az egy pakliból tesz ki három-három lapot, ezekből beszél, míg a pakli el nem fogy.

A kártyavetést Csíkiné a látogató számára szolgáló eszköznek tartja, elmondása szerint, azért van rá szüksége, mert az emberek enélkül nem mindig hinnék el jövődölését.

A halottidézés a következőképpen történik. Amint a látogató belép a szobába a lélek kilép a többiek közül s a hozzátartozó mellé áll. A szakirodalom által leírt halottidézési módok, transztechnikák igen különfélék, hasonló vonásaik mellett az egyediség jellemző.

Csíkiné a hozzá eljövő lelkeket látja és mondandójukat közvetíti. Többnyire a szoba egyik sarkába, fölfelé néz: „Elváltozik az arcom, akik tudják, hát anyósom, meg a férjem mondják, hogy egész más az arcom olyankor. Kicsit fárasztó. Maga is fárasztó, meg kis félelem van.”

A kapcsolatfelvétel szempontjából az imádkozás pozitív: „Ha imádkozik az ember bizalmasak a holtak is az emberrel.”

A halottidézés során tájékoztatja a hozzátartozót a halott külsejéről és továbbítja annak információit az élők felé. Az érdeklődés és a tájékoztatás elsősorban a hagyomány által megszokott közegben mozog. Szó esik a halott életkoráról, külsejéről, a temetés körülményeiről, a sírgondozásról, a halott kívánságairól, jeladásairól. A lelkek hírt adnak arról, hogy ismerik

az élők jelenlegi körülményeit, gondjait, s tanácsaik az erkölcsi normák betartása irányába terelik a hozzátartozót. A halottlító hagyományos tevékenységi köréhez igazodnak azok az esetek is Csíkinénál, amikor az egyházi szertartás nélkül eltemetett testvér misét kér, az elütt kisleány megnyugtatja édesanyját, hogy valóban a vétkes autóvezető van a börtönben, öngyilkosságnak minősített halálesetről föltárja, hogy valójában gyilkosság történt. Az öngyilkos halott megbánja cselekedetét, vagy a halott fiú szemrehányást tesz anyjának, miért nem egyezett bele házasságába. A hozzátartozók jellemző érdeklődésére vonatkozik Németországból küldött levél részlete: „Remélem fénykép segítségével is tud Ön kapcsolatot találni a halottakkal. Azt szeretném megtudni, hogy édesanyám jól érzi-e magát? Tud-e és akar-e segíteni nekem, ha kérem a segítségét? Meg tudja-e mondani Önnek, hogy melyik részébe költözzek Németországnak, ahol hivatalosan elismerik a németiséget és találok-e segítőkész embereket és rendeződik-e végre az életem.” Jellemző e példában a hagyományos motívumok és az új típusú jelenségek együttese. A hagyománnyal egyező a halott sorsa felőli tudakozódás, kívánságát teljesíteni óhajtó, segítő szándék. Teljesen új viszont – és a jelenben nem egyedi – a fénykép útján történő „távolsági szolgáltatás”, és hogy a hozzátartozó, megholtját túlvilági segítőként tételezi.

A halottlító és a hozzáforduló érdeklődők viselkedésének hagyományosan kialakult gyakorlata van. Az útra lelkileg fel kell készülni, a helyben nyugvók sírját ajánlatos felkeresni, rendbetenni. Egyes vidékeken a halottlítóhoz való útnak indulás előtt a halottat meg kell hívni. Ugyanígy tájékoztat Csíkiné is: „Ki kell menni a temetőbe, és hívni, hogy gyere velem, mert szeretnék Péter vagy János vagy József, vagy aminek hívták, gyere velem és mondj el nekem mindent. Vagy pedig elmegy a templomba vagy otthon mond el egy imát is, de ha nem megy a temetőbe, elmegy a templomba vagy egy kereszthöz. Mindenféleképpen ilyen helyre el kell menni.” Egy Csíkinét felkereső szandaváraljai (Nógrád m.) asszony⁷ szerint csak egy halottat lehet egy alkalommal elhívni.

Csíkiné úgy tartja, hogy csak a legközelebbi halotról lehet érdeklődni, rokonról vagy jóbarátról. Kíváncsiskodóknak, hitetleneknek nem jelenik meg a halott. Ez az adat ugyancsak egybevág a néprajzi szakirodalom adataival, a halottlító csak annak beszélnek, akik fenntartás nélkül hisznek benne, illetve akiknek a halottja már megjelent. A meghívott halott már a látogatást megelőző este ott van Csíkinénál. A lelkek az ágyon ülnek, vagy álldogálnak, Csíkiné ilyenkor fél. Férje megpróbálta elküldeni a halottakat a következő szöveggel:

⁷ Sarankó Istvánné, Bacskó Erzsébet: sz.: 1920. Herencsény (Nógrád m.) 1942-től, férjhezmenetelétől Szandaváralján él.

„Élő az élővel,
Holt a holttal
Nyugodjanak békében,
Menjenek vissza,
Majd gyűjjenek reggel.”

És akkor kérdezi Sanyi [a férj], hogy: Elmentek? Mondom: nem.”

A halottak megjelenésekor néha gyertyaszag van a szobában, melyet Csíkiné nem érez, csak férje és egyes látogatók számolnak be róla. A lelkeket utolsó fizikai állapotukban, temetéskor viselt ruházatban látja. Beszámol az esetleges sérülések nyomairól, testi fogyatékoságokról. A lelkek: „sápadtak, fehérek. Tehát, mint egy halott. Egy kicsit eltér az élőkötől a halotti lélek. Mert végeredményben lélek, de a lélek abba ruhába jelen meg, amibe őt eltemetik.” A lelkek fáradtak is, „mert nagy utat tesznek meg végsősorba, míg onnan ide elérnek. Tehát ez nem kis út nekik. És nem mehetnek oda vissza mingyán, ahonnan ők kijönnek. Ki vannak ők zökkenve onnat, ahonnan ők vannak.” Ezért, véleménye szerint nem jó őket sűrűn háborgatni.

Mindez megfelel a magyar parasztság halál utáni állapotra vonatkozó hiedelmeinek, ahol keveredik a holt test, illetve az elhunyt lélek formájában való továbbélésnek a hite.

Ugyancsak hagyományos elem, hogy egyetlen fiukat nagyon sirató családnak Csíkiné a következőket tanácsolja: „...ne sírjanak. Mer ezzel már nem mennek semmire. Inkább imádkozzanak a lelkeüdvéért. Mer az a halott vízbe van. Azt a könnyet, amit kihullat az élő ember, az mind a halott lelkire hull. Az vizes.”

A néprajzi szakirodalom leírja, hogy a halottlátók nem beszélnek a halottakról minden nap. Általában a hét meghatározott napjain, leginkább a délelőtti órákban fogadják a látogatókat. A képzetek szerint bizonyos jeles egyházi alkalmakkor, például Nagypénteken, Mindenszentekkor sem tudósítanak. Egyéb nagyobb ünnepeken (Húsvét, Pünkösöd stb.) pedig a halottak is búcsúba járnak, ezért nem tudnak eljönni. Csíkiné is ugyanezt a normát követi a maga sajátosan fölfogott módján. Halottakról csak kedden és csütörtökön tud beszélni: „Máma szerda van és ilyenkor nem tudom. Kedd és csütörtök, ilyenkor... szóval őnékik is megvan a maguk napja, hogy mikor jöhetnek. Kedd és csütörtök. Szóval nem énrajtam függ.”

„A túlvilágon ezeken a napokon járnak a halottak. (...) Többi napon ezek búcsúba vannak. (...) Ugyanúgy, mint az élők is járnak Szentkúthoz, meg ide, meg oda, ugyanúgy a halottak is.”

Kedden és csütörtökön is a leginkább megfelelő a délelőtt: „má délután nehéz idehozni őket, és nem úgy beszélnek, mint délelőtt.” Ennek ellenére

varnak adataink, amelyek szerint Csíkiné kivételes esetben a hét más napján is vállalkozott halottlátásra. Jövendőmondás bármely napon lehetséges.

Általános halottlátással kapcsolatos hiedelem, hogy bizonyos időnek (2 hét, 6 hét stb.) el kell telnie a haláleset után, mivel a friss halottak lelke még nem ér el a túlvilágra, illetve időre van szükség, hogy a lélek megtisztuljon, és a halottlátó számára érzékelhető legyen. Csíkiné is úgy tartja, 6 hétig nem lehet látni a lelkeket, és 6 hónap után a legmegfelelőbb az idő a halottidézésre. Ha nemrégiben elhunytól érdeklődnek, csak „nagyon homályosan” lát. Több esetben keresik fel Csíkinét eltűnt személy előkerítése ügyében – mely feladat ugyancsak a tradicionális halottlátó szerepkörébe vág. Kártyavetés segítségével „megtalálta” például az eltűnt, már elhunyt személyt.

Csíkiné információt adott a családnak a mátraalmási eltűnt idős nő esetében. Véleménye szerint az elüttött nénit az erdőben rejtették el. Segítségért folyamodott a család egy dombóvári eltűnt idős nő esetében is. Ez utóbbinál Gábor nevű segítő szelleme mutatta meg a helyet. Gábor szellemnek a jósló, halottlátó tevékenységében történő közreműködése ebben az egyetlen esetben történt meg. Legutóbb egy boldogi (Heves m.) férfit megnyugtató, hogy él az általa keresett személy. Csíkiné tehát tudósít élő, de távolban lévő személyekről is, akárcsak például annak idején a csépai ember.

Ritkább eset, de előfordul, hogy eltűnt személyen kívül, eltűnt tárgy után is érdeklődjenek, de Csíkinét felkeresik manapság a célból is, főleg eltűnt iratok ügyében. A néprajzi közlések beszámolnak rontást elhárítani tudó halottlátókról. Csíkiné esetében az igény az érdeklődők részéről merül fel, elsősorban a Nógrád megyéből jövők körében: „Hát a nógrádiakkal úgy vagyok, hogy azok elég babonások, mert van, aki halottrul jön, és meg is van elégedve, de Nógrád megyében majdnem minden második beképzeli, hogy meg van rontva.”

Nem tartozik Csíkiné felvállalt feladatai közé a gyógyítás sem, mely több halottlátót jellemezhetett (borsodivánkai, dormándi stb.).

Tanácsot tud adni viszont a visszajáró, nyugtalan halott távoltartása esetére. A következő idézet Csíkiné rontással kapcsolatos hiedelmeit is érinti: „Na most akkor a helyzet a következő. Kell venni szenteltvizet, vagy pedig kihívni a papot és beszentelni az egész lakást. És ha jó a szellem, ha a nagyapa csinálja, az el fog múlni. Na most, ha mégse ez a nagyapa járkal, van-e arra egy olyan éles szemű idős néni? Nem történtek bizonyos dolgok, hogy éjjel arra ébredt föl, hogy jaj nagyon nehéz-e?”

A tradicionális halottlátó képességei közé tartozik, hogy meglátják a letagadott, eltitkolt terheket, ami azt mutatja, hogy világképükben az élet előtti és élet utáni minőségek egymással kapcsolatban állnak.⁸ Csíkiné is

⁸ KUNT 1987. 210.

beszámol arról, hogy: „Előbb megmondtam a terhességet. Előbb, mint az orvosok.”

Képességeik alapján más, a Mátra nyugati peremvidékén élő személyekről is válhatott volna Csíkinéhez hasonló módon halottlátó specialista.

Az 1981-ben elhunyt tari (Heves m.) Göröcs Miklóst, 1975. január 26-tól kezdődő látomásai hatására halottlátóként kezdték fölkeresni falujából, sőt Hatvanból is. Ő azonban az első megkeresések kivételével határozottan elzárkózott a társadalmi szerep felvállalásától. Tette ezt egyrészt családja, gyermekei nevelése érdekében, a már meginduló hatósági inzultálás elkerüléséért, másrészt előbbre valónak tartotta a „mennyei látomások” légkörében történő imádkozást, ájtatos életet. Hasonlóan jellemezhetjük a szurdokpüspöki, K. J.-nét, sőt a hasznosi kegyhelyalapító Csépe Klára is rendelkezett halottlátó képességgel. Csíkiné kapcsolatba került vele és a szintén keresett, somoskőújfalui gyógyító asszonnyal, „Somosi Mariskával” is, aki látogatásakor felismerte Csíkiné különös képességét. A somosi asszony elmondása szerint szintén rendelkezik a halottlátás képességével, számára azonban az „égiektől” csak a gyógyítás engedélyeztetett.

A halottidézés, jövendölés céljából egy alkalommal velünk érkezett T. J.-né F. Ilonát (Magyarnándor, Nógrád, m.) pedig Csíkiné úgy köszöntötte, mint vele egyívású, kiválasztott személyt.

Csíkiné tevékenységének összefoglalása és értelmezésekor szükséges számbavennünk, hogy milyen a kapcsolata a városi, spiritisza asztaltáncoltatók („Szellemes Erzsébet és a társa”), akik odaideztek egy Gábor nevű „szellem”-et, aki jóindulatú, segítő és megjelenése óta (körülbelül egy éve) Csíkiné mellett van és egy Rita nevű gonosz „szellem”, akit szenteltvízzel már sikerült elűznie. Rita angol nő volt, s Csíkinét arra akarta rávenni, hogy vesse magát a vonat alá. Beszélni nem tudott vele, Rita csak mutogatott. A rossz szellem fölforgatta a szoba rendjét – s miként a novaji halottlátó asszony esetében⁹ – földhöz illetve Csíkinéhez és férjéhez dobált különböző tárgyakat. „Szenteltvízzel riasszuk vissza, még van, mikor idejön. (...) De most már hála Istennek, nem nagyon, mer gyóntam, áldoztam. Kétszáz fél, meg a szentelt víztől.” A segítő, jó „szellem” viszont egy „nagyon csinos fiatalember (...) Huszonegy éves korában halt meg balesetben. Itt van ezen az oldalon a feje megműtve. Ez nekünk van. Ez mondja, hogy mi fog velünk történni előre, megmondja, mit tegyünk. (...) Úgy jelen van, mintha élne, de olyan fehér, sápadt. A testet magára ölti. Érzem már a suhogását, amikor megjön.”

Gábor szellem férjével is szeretne beszélni, de nem tud vele kapcsolatot létesíteni. Ezért azt tanácsolta, a férj hozzon a temetőből „akárkirül egy füvet, vagy egy kis vesszőt és az mindig legyen a feje alatt, és majd fog vele beszélni. Sokáig itt volt a feje alatt, de nem álmodott vele.” Ez a példa

⁹ PÓCS 1990. 595.

jól mutatja az újabb urbánus okkultista befolyást, és a népi hiedelem továbbélését, keveredését.

A fenti példák és a jelenségek összegzéseképpen elmondhatjuk, hogy Csíki Sándorné, 1992-ben praktizáló halottlátó szemlélete és tevékenysége nagyrészt az archaikus hagyományokban gyökerezik. Az alábbiakban felvázoljuk tevékenységének a szakkutatás alapján hagyományosnak, illetve újnak tekinthető elemeit.

A közelmúlt halottlátóival párhuzamot mutató hagyományos elemek:

- A falusi társadalom szegény rétegéhez tartozás
- Burokban, két foggal születés
- Hetedik életév: az eltett köldökszínór 12 csomójának kibontása; az első halottlátás
- Tizenkettedik életév: látomás
- Halottlátó elnevezés
- Jóslo tevékenység
- Valláshoz való viszonyulás (saját vallásosság, látomások, ima befolyása a halottidézésre, elfogadott valláserkölcsei normák terjesztése)
- Széleskörű földrajzi, társadalmi vonzáskörzet
- Halottidézés körülményei (halott meghívása, meghatározott időpont, stb.)
- Túlvilágkép
- Halottak túlvilági külsejének, tevékenységének leírása
- Rontás, rossz szellem elhárítása
- Eltűnt személyek, tárgyak megtalálása

A közelmúlt halottlátóinak tevékenységétől eltérő új elemek:

- Kártyavetés
- Fizetség elfogadása (kisipar kiváltásának gondolata)
- Spiritisztákkal, asztaltáncoltatókkal való kapcsolata
- Segítő szellem jelenléte (Gábor)
- „Jó lelkek” segítik a földi embereket

E legutóbbi elem újként való értelmezése nem teljesen magától értetődő, hiszen például egy tiszaszentimrei adat¹⁰ – ahol a meghalt férj lelkére vigasztaló segítségképpen jelent meg feleségének – szól erről: Mégis ezt az esetleges hagyományos jelenséget a Csíkinél gyűjtött formájában újnak tartjuk. Nála a jelenség ugyanis már nem a maga misztikus közegében jelenik meg, hanem mintegy praktikus módon és konkrétsággal. Ezt egyébként Csíkinéra általánosságban is jellemzőnek találtuk.

¹⁰ PÓCS 1990. 639; A Csíkinéhez írott már idézett levélrészlet is halott lelkek segítő képességének képzetét jelzi.

A közelmúlt halottlátóinak szerepével kapcsolatban a néprajzi szakirodalom úgy látja, hogy a személyek a hagyományos paraszti világkép és gyakorlat örökösei, csak kis mértékben érintették őket a városi kispolgári eredetű spiritizista-okkultista hatások.

Kunt Ernő utal a halottlátók közösség általi rétegezett megítélésére, mely szerint vannak a „tudósok,” a „tudogatók”, és a nem tudók, szélhámosok.¹¹ A lőrinci halottlátót többféleképpen tartják számon. Részint korábbi halottlátókkal egyenrangú tudósasszonynak látják, mások viszont, főleg a településen belüliek, kevésbé tartják hitelesnek, és a látói képességekre valóban elhivatottnak: „Alattyáni Mari. Kártyákat vet. Oszt mondom neki, hallod, mondom, mért csapod be a népet? Aszongya, egyiknek sikerül, másoknak nem. Így mondta nekem. Nem szabad mondom, becsapni a népet, beszélsz összevissza. Nem szabad mondom ilyesmivel foglalkozni, akivel nem vagy tisztába. (...) Olyan, megmondom őszintén nem százas. Az egész család. Nem százas apja anyja, egyse. Részegesek voltak.”¹² Adatközlőnkben nem a halottlátói tevékenység miatt alakult ki ez a vélemény Csíkinéről, hanem mert hosszú ideig Lőrinciben élve jól ismeri őt és családját. A halottlátó, mint speciális funkciókat ellátó személy szolgáltatásait ő is igényli, s merőben más a véleménye a távolabbi, putnoki halottlátóról: „Amit az mondott, minden igaz vót. Kitejesegett. Amit előre is jövendölt, meg a múltat is, minden igaz vót.”¹³

A Csíkinéhez való viszonyulásnak természetesen sokféle árnyalata van, mint ahogy a falvak népe is változó, rétegződő társadalmat alkot. Ennek ellenére figyelemre méltónak tartjuk, hogy az anyagi kultúra gyökeres megváltozása ellenére is, a vizsgált társadalmi szerep a fentiekben ábrázolt módon életképes. Ez fölveti azt a problémát, illetve hipotézist, hogy a tradicionális paraszti anyagi léthez és életmódhoz kötötként számontartott kulturális jelenségek folklorisztikai értelemben jelentős részt általánosabb emberi sajátosságok. Csíkiné nem fokozott vallásossága révén, hanem azon tevékenységi köre által válik besorolhatóvá a néprajzi értelemben vet szentember, illetve szentasszony típusába, mely által ellátja illetve hozzájárul a népi vallásosság halottkultusszal kapcsolatos szükségleteihez.

¹¹ KUNT 1987. 210.

¹² Velesz Györgyé, Karek Ilona, s.: 1910. aug. 10. Hort (Heves m.).

¹³ Uo.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor
1942 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza.
Budapest
- BARNA Gábor
1973 Halottlátók Borsodban. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. 109-113.
1982 Halottlátók a magyar néphitben. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. 199-212. Budapest
1982 Mészáros Mihály, a csépai halottlátó. In: Csépa (szerk.: Barna Gábor) Eger-Szolnok, 565-623.
1989 Halottlátó. In: Palócok IV. (szerk.: Bakó Ferenc) Eger, 630-637.
- BOSNYÁK Sándor
1977 A bukovinai magyarok hitvilága. Folklór Archívum. 6. Budapest
- CZÖVEK Judit
1987 Halottlátók a magyar néphagyományban. Debrecen
- DIÓSZEGI Vilmos
1956 A novaji tudósasszony. Néprajzi Közlemények I. 58-77.
1958 A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest
- FEKETE József
1910 Tudósasszonyok. Ethnographia XXI. 291-292.
- FERENCZY Imre
1959 Adatok a látó (néző) alakjához. Ethnographia LXX. 433-438.
- GRYNAEUS Tamás
1974 Egri TüdőVince: a legenda és a valóság. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1972-73/1. 155-183.
- KUNT Ernő
1983 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest
- NYÁRY Albert
1908 A halottlátó. Ethnographia XIX. 91-94.
- PÓCS Éva
1990 Halottlátó. In: Magyar Néprajz VII. Budapest, 592-597.

DEAD-SEER IN LÓRINCI – 1992

ÁGNES LENGYEL

In this study I am going to present a woman who deals with necromancy and dead-seeing. She has been becoming more and more popular recently. My essential point of view was to outline the nature of prophesy-

ing – known from the traditional peasant culture – today, after the fundamental technological – economical – social changes. By this theme I would like to give some information to the problem: how far do the radical changes in the fields of material culture, economical and social conditions determine the acculturation of folklore and the village social mind.

In my study I want to interpret the dead-seer in Lőrinci by comparative analysis as a folklore symptom of today. I am describing the biography of the dead-seer Mrs Csiki with a special regard to her miraculous gift. I am going to speak about the special role she has taken upon.

The dead-seers got in touch with the essential problems of human life and they as psychologists gave mental help the people who visited them.

People also need these services nowadays and the Lőrinci dead-seer's centre of gravitation is fairly wide.

Visitors come from far away parts of the country and from abroad as well. Her gravitation is large not only in geographice but in social respect: she is visited by higher and lower social classes. In my study I am describing the way of her prophesying by cards and the technique and circumstances of raising spirit.

I will publish some parts of the conversations between the deadseer and her visitors. Their behavior has got a traditional technique: the dead's relative has to invite the dead person to the dead-seer's house, the deads' spirits can be raised on well-defined days and the conjuration can take place at least half a year after the death. The relatives' interest and the information are also determined by traditions.

Mrs Csiki is often called on to find lost persons and this task falls also within the traditional dead-seer's province.

I am going to deal with her antagonistic relationship with the Church and the religiousness. I will speak about her idea of the other world, this is rather archaic.

Interpreting her activity I have to take into consideration her urban, occultist relationships and I will refer to the necromancers working in Mátraderecske even nowadays where the traditional peasant requirements are combined with urban influences.

In the summary I will enumerate the traditional and modern elements of the dead-seer's activity.

On the basis of all these we can say that Mrs Csiki's way of looking are rooted mainly in archaic tradition and her working means the survival of the requirements known from the peasant culture.

